

Ф И Л О Л О Г

часопис за језик, књижевност и културу
VI 2015 12
универзитет у бањој луци
филолошки факултет

NEUTABANIM PUTEM TEORIJE ROMANA

Bessière, Jean (2012), *Questionner le roman*, Paris: PUF.

Iako objavljeno sredinom 2012. godine, djelo *Istraživati roman* (*Questionner le roman*) autora Žana Besjera i dalje je nepoznato na prostoru srpskog govornog područja. Očigledan manjak interesovanja za prevođenje velikih djela savremenih francuskih teoretičara i kritičara, pa time i uskraćenost nefrankofonih stručnjaka iz ove oblasti za upoznavanje s novijim tokovima razvoja književne teorije i kritike na evropskoj sceni, naveo nas je na pisanje ovog prikaza. Zaključak o autoritetu autora koji je doveo do izbora baš ove studije kao reprezentativnog djela novije francuske književne misli daleko je od proizvoljnog. Pored činjenice da je Besjer *emeritus* komparativne književnosti na Sorboni i počasni predsjednik Međunarodne asocijacije za komparativnu književnost, ovaj autor je u posljednjih desetak godina objavio veliki broj djela koja su temelj savremene književne teorije, poput *Principa književne teorije* (*Principes de la théorie littéraire*), *Šta se desilo francuskim piscima? Od Alana Rob-Grijea do Džonatana Litela* (*Qu'est-il arrivé aux écrivains français ? D'Alain Robbe-Grillet à Jonathan Littell*) i *Savremeni roman ili problematičnost svijeta* (*Le roman contemporain ou la problématicité du monde*).

Polazeći od premise da je osnovna karakteristika svakog romana njegova determinisanost stalnom i stalno pokretnom vezom između pojmova identitet i promjenjivost,¹ Žan Besjer se upušta u ispitivanje antropoloških principa svojstvenih likovima romana. Bolje razumijevanje prirode ove veze, koju autor ima namjeru da ispita u bogatom djelu pod jednostavnim nazivom *Istraživati roman*, valja po njemu shvatiti kao preduslov za rekonstrukciju istorije romana, koja

je opet neophodan korak ka otkrivanju načina na koji je roman stekao neporeciv status privilegovanog i „globalnog književnog žanra“.²

Bez namjere da piše novu teoriju o teoriji romana ili komparativnu studiju priznatih teorija romana (iako pojedini dijelovi rada teško mogu drugačije da se okarakterišu), Besjer u ovom djelu iznosi osnovne postavke tih teorija kako bi ih obrazložio, argumentovano im se suprotstavio ili ih, kako sam kaže, „ispratio u zaborav“. Na temelju konceptualnih svojstvenosti većine velikih teorija romana, autor izvodi tri postulata koja predlaže kao uporište preispitivanja koje najavljuje u razradi studije *Istraživati roman*. Prvi od njih je baziran na tvrdnji da je roman neupitno književni žanr koji može biti shvaćen i kao tumač istorijskih i društvenih promjena, kao i kulturoloških i kognitivnih kretanja izazvanih tim promjenama. Drugi po redu postulat ovu funkciju tumača dovodi u neposrednu vezu s funkcijom romana kao kreatora ideja, tačnije rečeno s manipulacijom, tj. rukovanjem idejama. S tim u vezi pitanje forme romana nije jedno od centralnih pitanja za određivanje njegove prirode jer ona ne određuje pomenutu funkciju romana kao stvaralačkog entiteta te se autor njime i ne bavi. Posljednji postulat odnosi se na dualizam u predstavljanju likova u romanu: odnos prema sebi je prikazan kao odnos „van sebe“,³ iz čega slijedi zaključak da je u romanu *etos* privile-

² Ovdje ćemo termin globalan shvatiti kao „sveobuhvatan“ iz istorijske i geografske perspektive, dovodeći ga u vezu sa francuskom riječju „englobet“ – obuhvatiti.

³ Za preciznije objašnjenje ovog odnosa Besjer upućuje na Valeri Žerar, *Moralno iskustvo van sebe* (*L'Expérience morale hors de soi*).

¹ Autor se služi terminom „transition“.

govan u odnosu na *logos*.⁴ Upravo ova činjenica, jer je roman „slika o identitetu“, svjedoči o njegovoj podvojenoj prirodi. Ova dualnost proizlazi iz činjenice da se roman istovremeno bavi fiksnim identitetom, uhvaćenim u vremenu i nepredvidljivom promjenjivošću tog identiteta u zavisnosti od vremenske pokretljivosti („tranzicije“).

Posmatranje teorija romana iz ugla ova tri postulata omogućava da se težište studije premjesti sa ispitivanja romana kao žanra na ispitivanje karaktera vremenske promjenjivosti i dualnosti identiteta u romanu. S ciljem da doprinese takvom kretanju u oblasti teorije romana, Besjer postavlja tri pitanja: prvo, u vezi s razlozima postojanja univerzalnog („globalnog“) interesa za roman, drugo, vezano za kritiku teorija fikcije, naratologiju, antropologiju i druge teorije, te treće pitanje koje se tiče položaja teorija romana u transnacionalnom i transkulturalnom kontekstu. Tako razvoj romana od XVI vijeka prati razvoj nove antropološke figure – „subjekta-individue“, ali istovremeno pokazuje sve veće interesovanje za razvoj nacionalnog identiteta i promjene odnosa subjekta prema društvu. Roman je, dalje, teško razdvojiti od pojma „novelizacija“ koji uvodi Bahtin kada govori o vezi romana s prostijim književnim rodovima⁵ ili Kundera kada govori o polifoničnim kompozicijama.⁶ Roman se i s te strane može posmatrati kao globalni žanr, onaj koji u sebi sadrži/obuhvata i druge rodove.

⁴ Termine *etos* i *logos* koji se kao centralni pojmovi ponavljaju u Besjerovoj studiji shvatićemo u osnovnom, aristotelovskom značenju, kao načine uvjeravanja u istinitost iznesene ideje ili u istinitost stava govornika (u našem slučaju pisca). Pri tome je *etos* u kontekstu teorije romana, po našem mišljenju, shvaćen kao efikasnost riječi proizašle iz autoriteta autora, uslovljene vremenom emisije sadržine govora, dok bi *logos* uključivao stvaralački udio receptora, interpretaciju čitaoca utemeljenu na ličnom tumačenju. *Etos* kao moć autoriteta je, dakle, neposredno uslovljen istorijskim trenutkom materijalizacije iskaza, zbog čega Besjer insistira na neophodnosti uzimanja u obzir vremenske promjenjivosti prilikom analiziranja romana kao žanra. Varijacije pojavnih oblika *etos* u romanu stoga, kako navodi autor, treba da se prate u njihovoj promjenjivosti sve do savremenih sajber naučnofantastičnih romana Franka Herberta i drugih.

⁵ Mihail Bahtin, *Estetika i teorija romana (Esthétique et théorie du roman)*.

⁶ Milan Kundera, *Izdati testamenti (Les Testaments tra-his)*.

Postavlja se pitanje da li se roman može posmatrati kao globalan na transnacionalnom nivou. Uočavamo, naime, postojanje „nacionalnih“ romana poput pikarskog u Španiji, realističkog u Francuskoj ili sentimentalnog u Engleskoj, ali i da su neki od njih lako „prenosivi“ i „čitljivi“ i van prostora nastanka.⁷ To pitanje prenosivosti i čitljivosti neodvojivo je od *etos*a, pojma temporalnosti i njihovog uticaja na antropološka kretanja.

Sve priznate teorije romana, prema Besjeru, implicitno ukazuju na postojanje *etos*a kao elementa koji determiniše žanr, jer je on neodvojiv od temporalnosti romana koji je pak u uskoj vezi s elementom nepredvidljivosti. Tako se svaki roman čita isključivo kao odnos *etos*a i vremena, a ne kao realnost ili fikcija. S tim u vezi Besjer podsjeća na Bahtinovu teoriju o postojanju dva vremena u romanu: prazno vrijeme antičkog romana i razvojno vrijeme biografskog romana. Velike tradicionalne teorije romana XVIII i XIX vijeka, prema Besjeru, danas opravdano padaju u zaborav i neprihvatljive su kao „finalističke i centralističke“. Isto tako, nasuprot jednoj od dominantnih struja u teoriji romana čiji je predstavnik Rene Žirar i njegova studija *Laž romantičarskog i istinitost romanesknog (Mensonge romantique et vérité romanesque)*, po kojoj roman progovara istinu o čovjeku, Besjer ne pretenduje na pronalazjenje (niti traženje) istine u romanesknom iskazu. Roman, naprotiv, „prikazuje čovjeka u skladu s dominantnim antropološkim paradigmatama jednog društva. On ih bira i koristi kako bi dao ilustraciju igre vremena.“ (11).

U ovim teorijama koje Besjer eksplicitno kritikuje nije jasno odvojeno razmišljanje o romanu od istorijskih i socioloških studija dok se savremene studije, barem one koje žele da same sebi obezbijede budućnost kroz dokazivanje mogućnosti opstanka romana, približavaju „eksperi-

⁷ Pitanjem prenosivosti i čitljivosti naročito se bave Bahtin u *Estetici i teoriji romana (Esthétique et théorie du roman)*, s uporištem u heteroglosiji, Lukač u *Teoriji romana (La théorie du roman)*, s tipologizacijom likova, i Anderson u *Zamišljenim nacijama (L'imaginaire national)*, s tipologizacijom vremena.

mentalnoj antropologiji“.⁸ Autor ovdje parafrazira Lukača i njegovu *Teoriju romana* (*Théorie du roman*), navodeći da teorija i sam roman sebi obezbjeđuju opstanak svojim „hipotaksičnim karakterom“. Ovaj će se najbolje shvatiti ako se osvrnemo na važnost lingvističkog i diskurzivnog elementa, pri čemu roman postaje „prostor za neprekidno nizanje metafora“, pa samim tim i predstavljanje *etosa* u njegovim najrazličitijim oblicima. Besjer, s druge strane, koristi od tradicionalnih teorija romana vidi u njihovom „implicitnom cilju“: da identifikuju način na koji roman odgovara na protok vremena, pri čemu sam taj način determiniše romaneskni poduhvat.

Zapadnjačko razmišljanje o romanu zasnovano je, prema Besjeru, na „dvostrukoj arheologiji“ sačinjenoj od istorijske perspektive, s jedne strane, i savremene, s druge. Jedan dio te „arheologije“ ostaje vezan za Aristotelovu *Poetiku* i pojam imitacije koji se proširuje na pojam predstavljanja, dok je drugi dio oslonjen na filozofsko i kritičko nasljeđe njemačke misli XIX vijeka koja smatra da se roman piše kako bi bio tumačen i da iz ovog cilja proizlazi zaključak o samodovoljnosti romana. Iz perspektive arheologije oslonjene na *Poetiku*, vrijeme romana se podudara s vremenom radnje, dok je iz perspektive „interpretabilnosti“ romana vrijeme romana kao „nacrtano“, vrijeme koje izvjesno ima početak i kraj. Besjer uočava da je zajednička mana i jednog i drugog stanovišta postojanje pretpostavke o nepromjenjivosti identiteta. Time je zanemarena problematika koju u sebi nosi pojam temporalnosti, što Besjera navodi da u prvi plan istakne pitanje nezvjesnosti.

Kao ilustrativnu teoriju koja se bavi pitanjem nezvjesnosti Besjer navodi teoriju Karlosa Fuentesa koji na osnovu temporalnosti u *Don Kihotu* pokazuje da roman ne može biti podvrgnut analizi vremena, jer je vrijeme „igra koja tre-

ba da da smisao prošlosti“; na taj način subjektima se dodjeljuju određene osobine što dovodi do stvaranja „holističkih identiteta“. Besjer zaključuje da je roman, u stvari, „ekspoze o temporalnosti“ i da je sekvencijalnost romana neminovno sekvencijalnost promjenjivosti koja se, osim u slučaju postojanja finalnosti, može shvatiti isključivo hipotaksički i metaforički, čime se vraćamo na Fuentesovu teoriju problematičnosti romana.

Prema Besjeru, teorije o romanu se manje bave pitanjem šta je roman po sebi nego traženjem načina za priznavanje njegove relevantnosti⁹ kao žanra, tj. načina na koji se svojstva romana mogu identifikovati s kognitivnim i kulturološkim metapredstavljanjima koja determinišu njegov kontekst. One time ukazuju na to da je čin pisanja nerazdvojan od traženja te relevantnosti. Besjerov osvrt na teorije o romanu neodvojiv je od primjene zapažanja teoretičara na konkretna djela, i to od Aristotela do djela savremenih pisaca, zbog čega je ova studija naročito dragocjena. Prilikom traženja relevantnosti romana, kako zapaža Besjer, teorije se dijele u dvije grupe: u okviru prve teorije traže se podudarnosti romana i metapredstava i ove se povezuju s dominantnim književnim paradigmatima, dok se u okviru druge nalaze teorije koje uporište relevantnosti nalaze u odgovorima koje pruža roman; ova se dva pristupa mogu prepoznati i u djelima savremenih francuskih pisaca poput Alana Rob-Grijea, koji u djelu *Za jedan novi roman* (*Pour un nouveau roman*) nalazi asertivni pristup traženja relevantnosti, dok Natali Sarot u *Dobu sumnje* (*L'Ere du soupçon*) opovrgava postojanje asertivnog modusa. Ako tome dodamo činjenicu da je i preispitivanje romana u odnosu s prirodom i moralom takođe moguće svesti na preispitivanje o uklapanju romana u aksiološke i kognitivne perspektive, doći ćemo do zaključka da je „sam roman jedno pitanje: ne isključivo definitorno – šta je roman? – već i jedno šire i sveobuhvatnije pitanje: ako je roman takvo pitanje, on takvim preispitivanjem odgovara na druga pitanja. Potrebno je, posljedično, okarakterisati romanesknu praksu, tipove identifikacije rele-

⁸ Eksperimentalna antropologija je, prema Besjeru, svojstvena romanu i očituje se kroz postojanje dvostruke slučajnosti i specifične uloge čitaoca. Dvostruka nepredvidljivost je prisutna u okviru socijalne razmjene i očituje se kroz ulogu odašiljaoca informacije čija poruka nema karaktera mimo karaktera određenog osobinama primaoca i karakterom mjesta i vremena prijema. Isto vrijedi i za osobine primljene informacije.

⁹ Francuski termin „pertinence“.

vantnosti koje ova ilustruje i, na taj način, izvesti seriju pitanja koja su u njoj sadržana.“ (40).

Pitanje relevantnosti romana treba, stoga, pojednostaviti. Prema Besjeru, ono ne treba da bude dovedeno u vezu s drugim kompleksnim pitanjima poput *mimesisa*, *mitosa* ili položaja čitaoca da bi se dala njegova definicija. Ono pak navodi na potrebu da se vratimo na pitanje nominalizacije, što je opet uslovljeno potrebom da ispitamo specifičnu temporalnost romana. Besjer na taj način dolazi do zaključka da „ove konstatacije [...] zamjenjuju preispitivanja tradicionalnih teorija romana. Ne postoji više način da se preispituje ontologija romana, prostora u romanu ili fikcije u njemu; nema više prostora za traženje mjesta za likove koji bi izgradili svijet [...]“ (87). Priklanjajući se u tom smislu teoriji Pola de Mana, Besjer dalje zaključuje da je roman „slika postojanja“, što znači da njegova svrha nije izgradnja prostora u datom trenutku. Roman je interpretacija posebnosti trenutka. Prirodno slijedi pitanje koje Besjer ne propušta da postavi: kako, nakon konstatacije o posebnosti vremenskog prostora svakog romana, i dalje roman posmatramo kao globalni književni žanr? Kao i na ostala pitanja koja postavlja, autor daje odgovor koji potkrepljuje teorijama o romanu ili svoj odgovor koristi da bi ove doveo u vezu ili dao njihovo

kritiku. U odgovoru na prethodno postavljeno pitanje, koje je, po našem mišljenju, centralno pitanje ove studije, Besjer kaže da je roman privilegovan u odnosu na ostale književne žanrove zbog odsustva kodifikacije. Velika raznovrsnost romana proizlazi iz posebnosti vremena i mjesta u njima prikazanih, a veliki broj „hronotopa“, ukoliko se poslužimo Bahtinovim terminom, potvrđuje da je *etos* privilegovan u odnosu na *logos*. Tako Besjer zaključuje da u romanu postoji paradoks u vezi sa *etosom*: „ljudska posebnost može biti posmatrana kao determinišuća i, posljedično, ono što prelazi okvire te posebnosti kao univerzalno [...] bez zanemarivanja uticaja temporalnosti na tu posebnost jedinke“ (89).

Zbir osnovnih argumenata ove studije, prema riječima samog autora, omogućava da se „predloži objašnjenje globalnog prisustva romana i odnosa romana i globalizacije“ (265). Nakon veoma sažetog predstavljanja ovog važnog djela Žana Besjera, ostaje nam da se nadamo da će, prije svega, ono biti prevedeno, kao i da će pitanja u njemu postavljena navesti na dalje razmišljanje o budućnosti romana i uslovima koji jedan žanr čine „globalnim“.

anja.bundalo@unibl.rs